

Tarihi Osmanlı camilerine ait ahşap minberlerin yapım tekniği ve bezeme anlayışı açısından incelenmesi (Erzurum Yakutiye örneği)

Musa Kaya ^{1*}, Ramazan Bülbül ²

¹Atatürk Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Yakutiye, Erzurum, Türkiye

²Ağaçıřleri Endüstri Mühendisliği, Teknoloji Fakültesi, Gazi Üniversitesi, 06500, Beşevler, Ankara, Türkiye

MAKALE KÜNYESİ

Geliş Tarihi: 24/10/2024

Kabul Tarihi: 06/01/2025

<https://doi.org/10.53516/ajfr.1573295>

*Corresponding author:

musa.kaya5@gazi.edu.tr

ÖZ

Araştırma Makalesi

Giriş ve Hedefler Literatürde Osmanlı ya da Selçuklu dönemlerine ait pek çok cami ve cami donatılarına ait incelemeler mevcuttur. Ancak Erzurum'daki tarihi Osmanlı camilerinde bulunan orijinal ahşap minberlere ait bilimsel anlamda bir inceleme yapılmadığından; bu çalışmada, Erzurum Yakutiye ilçesi sınırlarında bulunan Osmanlı camilerindeki tarihi ahşap minberler incelenmiştir.

Yöntemler Araştırma Erzurum'da bulunan 5 adet tarihi cami üzerinde yapılmıştır. Orijinal ahşap minberler fiziksel ölçüm yapılarak rölöve çalışmaları yapıp taslak çizimleri yapılmıştır. Yapılan taslak çizimler, çekilen fotoğraflarla desteklenerek bilgisayar ortamında tekniğine uygun olarak çizilmiştir. Ayrıca envanter taraması ile minberlere ait yapım teknikleri, bezeme çeşitleri, üst yüzey koruyucu malzemeleri ile kullanılan malzemeler belirlenmiştir.

Bulgular İncelenen minberlerin yapım tekniklerinde çatma ve çakma tekniklerinin kullanıldığı, bezeme çeşitlerinde ise bitkisel motifli ve geometrik formlu biçimlendirmelerin uygulandığı belirlenmiştir. Bununla birlikte yapılan bezeme tezyinatlarında ise Selçuklu ve Osmanlı ahşap sanatında yaygın bir kullanım alanı olan künde-kâri tekniği, oyma tekniği, edirmekâri, çıtakâri ve ajur tekniklerinin kullanıldığı tespit edilmiştir. Ayrıca minber ölçülerinin birbirlerinden farklı oldukları, sadece minber giriş kapı ölçülerinin birbirlerine çok yakın değerlerde oldukları görülmüştür.

Sonuçlar Çeşitli dönemlerde yapılan restorasyonlar sonucunda buldukları mekânlarda yapılış amaçlarına uygun olarak kullanılan Erzurum'daki tarihi Osmanlı Camilerine ait ahşap minberlerin mevcut yapıları incelenmiştir. Böylece inceleme konusu olan bu tarihi kültürel miras varlıklarının gelecek nesillere aktarımı belgelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Bezemeler, künde-kâri, minberler, miras

Examination of the construction technique and ornamentation understanding of wooden pulpits in historical Ottoman Mosques (Case study of Erzurum Yakutiye)

ABSTRACT

Background and aims There are many studies in the literature regarding mosques and mosque furnishings from the Ottoman or Seljuk periods. However, since no scientific study has been conducted on the original wooden pulpits found in the historical Ottoman mosques in Erzurum, this study examines the historical wooden pulpits in the Ottoman mosques located within the boundaries of Yakutiye district in Erzurum

Methods The research was conducted on five historical mosques located in Erzurum. The original wooden pulpits were physically measured, and survey work was carried out to create draft drawings. The draft drawings were supported by photographs and digitally drawn in accordance with the appropriate techniques. Additionally, through an inventory survey, the construction techniques, ornamentation types, surface protective materials, and the materials used for the pulpits were determined.

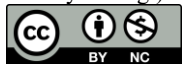
Results It was determined that the construction techniques of the examined pulpits involved the use of joinery and pinning techniques, while the ornamentation featured plant motifs and geometric forms. Furthermore, it was found that the ornamentation applied included techniques commonly used in Seljuk and Ottoman wood art, such as künde-kâri, carving, edirmekâri, çıtakâri, and ajur techniques. Additionally, it was observed that the dimensions of the pulpits varied from one another, with only the dimensions of the pulpit entrance doors being very similar to each other.

Conclusions As a result of various restorations carried out over different periods, the existing structures of the wooden pulpits in the historical Ottoman mosques in Erzurum, which have been used in accordance with their original purposes in their respective locations, have been examined. In this way, the documentation of the transfer of these historical cultural heritage assets to future generations has been ensured.

Key Words: Decorations, heritage, künde-kâri, pulpits

Bu makaleye atıf:

Kaya, M., Bülbül, R., 2025. Tarihi Osmanlı camilerine ait ahşap minberlerin yapım tekniği ve bezeme anlayışı açısından incelenmesi (Erzurum Yakutiye örneği). Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi, 11(1), 10-18.

Content of this journal is licensed under a Creative Commons Attribution NonCommercial 4.0 International Licence.

1. Giriş

İslam dini, 7. yüzyılın başında Arap yarımadasından doğmasıyla birlikte çok kısa bir sürede Hint yarımadasından İspanya'ya, Habeşistan'dan Kafkaslara kadar yayılmıştır (Can, 2008). Buna bağlı olarak mescit, namazgâh ya da cami diye tabir edilen İslam mabet'leri de inşa edilmiştir (Bozkurt, 2005). İbadet etme ihtiyacının giderilmesi için inşa edilen camiler mimari birer unsur olarak kabul edilmekle beraber, bu tür mimari yapıların iç mekânlarının şekillenmesinde kullanımdan kaynaklı bazı gerekliliklerde etkili olmuştur. Bunlar her biri belli bir amaca hizmet eden minare, mihrap, minber ve vaaz kürsüsü gibi mimari unsurlar olup (Kurtişoğlu 2013) bunlarla birlikte zamanla camilere mahfil, mükebbire gibi yeni bölümler de eklenmiştir (Karaman vd. 2020).

Arapçada yükseklik ifade eden "nebr" kelimesinden türetilmiş ve mekân ismi olarak camilerdeki donatı unsuru olan minber; üzerine kademe kademe çıkılan yüksekçe yer anlamındadır. Fonksiyonu ise Cuma ve bayram namazlarında hatibin üzerine çıkıp, hutbe okuduğu; kapısı, gövdesi ve şerefesi olan iç donatı elemanıdır. Kapı; yan söve, aynalık, taç ve kapı kanatlarından meydana gelir. Merdiven, korkuluk, şerefe altı ve süpürgelik bölümleri de gövdeyi meydana getirirken; kubbe, külah ve âlem bölümleri de şerefe kısmını oluştururlar (Oral 1962, Arseven 1966, Bozkurt 2005; Ayverdi 2006).

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in İslamiyet'in ilk yıllarında bir hurma ağacı kütüğüne dayanarak verdiği hutbeyi; daha sonra ilgin odunundan yapılan ve yüksekliği 1 metre olan iki basamak ve oturma yerinden ibaret minber üzerinde gerçekleştirmiştir (Bozkurt 2005). Minberler camilerde imamın namaz kıldırıldığı bölüm olan mihrabın sağına konumlandırılır. Ahşap, taş, mermer gibi malzemelerden imal edilen minber; cami içerisinde bulunan donatı elemanlarının en işlemeli unsurudur. Tarihsel olarak günümüze ulaşabilmiş en erken tarihli minber; Kuzey Afrika'da Tunus/Kayravan'da 862 yılında 17 basamaklı ve abanoz odunundan imal edilmiş olup; günümüz minber anlayışının teşekkül edilmesinin ilk örneğini oluşturmaktadır (Apa, 2015).

Erken dönemde daha çok fonksiyonelliğin ön planda tutulduğu; tezyinatın ikinci planda olduğu, basit ve kolay bir işçilikle imal edilen minberler; Mescidü'n-Nebi'deki ilk minberden de anlaşılmaktadır. Erken dönem minberlerin yapımında kullanılan malzemenin çoğunlukla ahşap olduğu; ahşap türünün ise çoğunlukla abanoz odununun olduğunu belirtmiştir (Can, 2008). İlk minberlerle aynı yapısal forma sahip minberler Abbasiler zamanında Mısır ve Suriye'ye yayılmışlardır. Devam eden tarihsel süreçte Fatimiler (910-1171) döneminde imal edilen minberlerde; kapılar, şerefe ve taç kısımları yapılmıştır (Apa, 2015). Bu yapım tarzının günümüz minberlerinin şekillenmesinde de etkileyici olduğu söylenilebilir.

Minberin Anadolu topraklarına geçişi 1071 Malazgirt savaşı ile başlamıştır. Anadolu'ya geçiş yapan Müslüman Türklerin fetih günlerindeki zorluklardan dolayı minber yapma imkânlarının olmadığı; bundan dolayı Büyük Selçuklu Hükümdarı Sultan Melikşah tarafından ahşaptan yapılmış minberlerin gönderildiği bilinmektedir. Ancak günümüze kadar ulaşabilmiş herhangi bir minber bulunmamaktadır (Karamağaralı, 1955; Apa, 2007). Fakat Anadolu Selçuklu devleti döneminden günümüze kalan birçok camiye (Aksaray

Ulu Camii, Konya ve Ankara Alaeddin Camii, Divriği Ulu Camii, Harput Ulu Camii, Malatya Ulu Camii, Kayseri Ulu Camii, Sivrihisar Ulu Camileri, Ankara Arslanhane Camii gibi) ait minber bulunmaktadır (Apa, 2015). Bunlar genellikle en çok tercih edilen ceviz, abanoz, sedir, elma, armut ve gül gibi ağaç türlerinden imal edilmiş olup; zengin işçilikleri ile ön plana çıkmaktadırlar. Bununla birlikte Türk ahşap sanatında önemli bir yere sahip olan ve üzerinde taşıdığı ayet, hadis ve usta isimlerini barındıran kitabeler de mevcuttur. Anadolu Selçuklu dönemine ait minberlerin diğer bir özelliği de hiçbir minberin diğer bir minbere birebir benzemediği, dolayısıyla farklı ustalar tarafından yapıldığını belirtmişlerdir (Öney, 1969-1970; Apa Kurtişoğlu, 2014). Diğer bir durum ise farklı tasarımlara bağlı kalınarak yapıldığı da söylenebilir.

Osmanlı Devleti mimarlık açısından Erken Dönem (14. ve 15. yy), Klasik Dönem (16. ve 17. yy) ve Geç Dönem (18. ve 19. yy) olmak üzere üç farklı döneme bölünmüştür (Aras, 2003). Bu tarihsel süreç dönemlerindeki minberlerin form ve malzeme türleri de değişmektedir. Osmanlı Cami Mimarisinde minber yapımı bezeme sanatı olup, yapıldığı caminin sanatsal değeriyle benzer özellikler taşımaktadır (Meydan Larouse, 1960). Erken Döneme ait minberlerde biçimsel formlar ve süsleme özellikleri Anadolu Selçuklu Devletinin etkisinde iken aynı zamanda klasik döneme bir köprü vasıtası da olmuştur. Bu dönemde minberlerde yoğun bir süsleme mevcuttur (Apa, 2008). Klasik Döneme ait minberlerde; malzeme, bir bütün olarak mermer daha çok büyük camilerde tercih edilirken, ahşap ise daha çok küçük camilerde tercih edilmiştir. Ayrıca yapılan bazı uygulamalarda bu iki malzemenin (mermer ve ahşap) karışımı şeklinde olup bazılarında da pirinç madeninin ilavesine de yer verilmiştir. Bu dönemde ahşap hem kasnak hem de külahta kullanılır iken bazı minberlerde ise sadece külahta kullanılmıştır. Pirinç madeni ise daha çok minberlerdeki âlemlerde kullanılmıştır. Klasik dönem minberlerinde tezyinat olarak geometrik ve bitkisel bezemelerin kullanıldığı kesinleşmiştir (Apa, 2007). Geç dönem minberleri ise Nuru Osmaniye Camisinin minberinin yapımıyla başlamıştır. Bu dönem farklı renklerdeki mermerler kullanılmış olup; geometrik bezemeler daha az kullanılmıştır (Dağlı, 2015).

Doğu Anadolu'nun en önemli ve en eski şehirlerinden olan Erzurum; Hurri, Urartu, Saka, Med, Roma, Bizans, Sasani, Emevi, Abbasi, Selçuklu, İlhanlı, Saltuklu ve Osmanlı Devleti gibi birçok devletin egemenliğine girmiştir (Küçük, 2011). Bunun sonucunda yaklaşık olarak 6000 yıllık bir kültür birikimine sahip olan Erzurum şehri mimari eserleri ile önemli bir yere sahiptir (Yurttaş vd., 2011). Erzurum şehri aynı zamanda birçok medeniyete ev sahipliği yaptığından dolayı kadim bir kültürel birikimi mevcuttur. Özellikle günümüzde de mevcudiyetini sürdüren en önemli kültürel değerlerin, İslam dinine tabi devletlerce miras bırakılan eserler olmuştur. Bu devletlerden en büyüğü olan Osmanlı Devleti Döneminden kalma birçok Cami, Medrese, Han-Hamam gibi yapılar günümüzde de aktif bir şekilde kendi yapım amaçları doğrultusunda hizmet etmektedirler.

Erzurum şehrinde Saltuklu'lar döneminden kalan çok destekli Ulu Camii (Aslanapa, 1984) ve diğerleri ise Osmanlı Döneminde farklı tarihlerde imar edilmiş ve günümüzde varlığını sürdüren toplamda 45 tarihi cami bulunmaktadır. Osmanlı Dönemi camilerinden merkezi planlı Lala Paşa Camii,

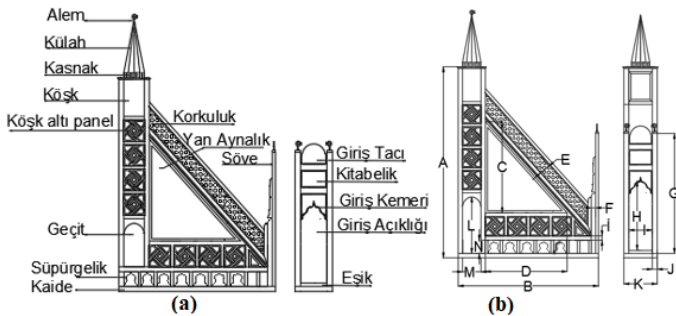
14'ü tek kubbeli, 29'u da ahşap destekli camilerdir (Yurttaş vd. 2008; Yurttaş vd. 2011).

Bu çalışmada, Osmanlı Döneminden günümüze ulaşabilmiş Erzurum Yakutiye ilçesi sınırlarında bulunan Gürcü Mehmet Paşa Camii, Yeğen Ağa Camii, Caferiye Camii, Cennetzade Camii ve Kadana Camilerine ait ahşap minberlerin malzeme, yapım teknikleri, bezeme özellikleri ve koruma durumlarını incelemektir. Bir diğer amaç ise çalışma konusu olan camilere ait minberlerin teknik çizimleri ve tezyinini oluşturan farklı şekillere sahip desen ve motiflerin çizimlerini yapıp belgelenecek kayıt altına alınmasını sağlamaktır.

2. Materyal ve Yöntem

Yapılan araştırma Erzurum ili Merkez Yakutiye ilçesi sınırları içerisinde bulunan ve Osmanlı Döneminden günümüze kalan tarihi camilerden beş tanesinde tespit edilen ahşap minberler üzerinde gerçekleştirilmiştir. Araştırma kapsamında; tespit edilen ahşap minberler belirlenip fotoğraflanmıştır. Daha sonra her minbere ait taslak çizimler yapılarak fiziksel ölçümleri yapıp minber ölçüleri tespit edilmiştir. Minberlerin rölöve çizimleri; oluşturulan taslak çizimler ve çekilen fotoğraflar dikkate alınarak Bilgisayar Destekli Çizim Programı (AutoCAD 2024) ile oluşturulmuştur.

Yapılan çalışmada okuyucu açısından herhangi bir karışıklığa sebebiyet vermemesi için literatür çalışmaları sonuçları dikkate alınarak minber bölümlerinin isimlendirilmeleri Şekil 1a'da (Hakyemez, 2019) görüldüğü gibi yapılmıştır. Ayrıca bu bölümlere ait uzunluklar sayısal ölçüler yerine harf ile temsil edilmiş olup Şekil 1b'de (Taşdemir ve ark. 2024) gösterilmiştir. Araştırma sonuçları bulgular kısmında sunulan minber bölümlerinin ölçüleri sayısal olarak Tablo 1'de verilmiştir.

Şekil 1. Minberlere ait, (a) bölüm isimleri, (b) ölçülendirme sistemi

3. Bulgular

3.1 Caferiye Camii minberi

Caferiye Camii; tek kubbeli bir yapıya sahip olup kare planlı bir formda, 1645 yılında inşa edilmiştir. Son cemaat yeri ise üç gözlü olup; Erzurum'un Osmanlı dönemine ait olan beden duvarları moloz, köşeler ise kesme taşlardan yapılmıştır. Camii içerisinde bulunan donatılardan ahşap giriş kapısı, vaaz kürsüsü ve ahşap minberi orijinaldir (Özkan, 2015).

Ahşap minber çatma yapım tekniği kullanılarak ceviz ağacından üretilmiş olup köşk altı bölüm ve aynalık kısmı farklı panolar halinde tanzim edilmiştir. Erzurum'daki tarihi Osmanlı

Camileri ile günümüz camilerinde mevcut olan Camii minberlerinde geçitler kaide üzerinde olurken Caferiye camisinde ise süpürgelik üzerinde konumlandırılmıştır (Şekil 1).

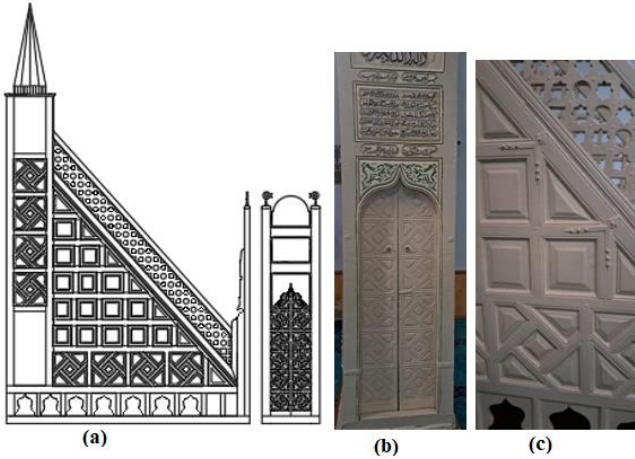
Şekil 1. Caferiye Camii, (a) minber, (b) giriş bölümü taç kısmı

Caferiye Camisi minberinin en dikkat çekici olan kısmının Şekil 1b'de olduğu gibi giriş bölümündeki taç kısmının olduğu görülmektedir. Bu bölümde var olan giriş kapısı; iki kanatlı olup Şekil 3b'de görüldüğü gibi taklidi bir künde-kârî tarzında ve derin bir şekilde oyularak oluşturulmuştur. Ancak iki kanat birleşim yerinde bini çitasının mevcudiyeti görülmemektedir.

Geometrik geçmeli olarak tanzim edilen giriş kapısı kaş sivri kemerlidir. Taç bölümünde Şekil 2'de görüldüğü gibi nesih tarzda yazılmış 12 satırdan ibaret manzum kitabe bulunmaktadır (Konyalı, 1960). Taç kısmının en üst kısmındaki bölümde Kur'an-ı Kerimden bir ayet olup; hemen altında ise kelime-i Tevhit bulunmaktadır.

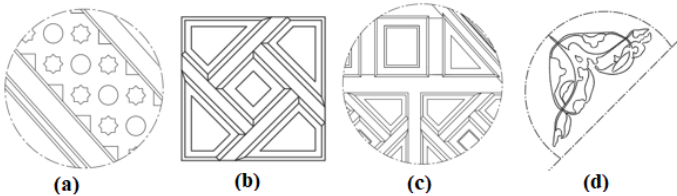
Şekil 2. Caferiye Camii'ne ait minber tacındaki yazılar (Özkan, 2015)

Şekil 3. Caferiye Camii'ne ait minber; (a) minber ön görünüş çizimi, (b) minber giriş kapısı, (c) süpürgelik üstü pano ve tablarukalar

Caferiye Camii minber köşk altı ve süpürgelik üstü bölümler; Şekil 3a'da olduğu gibi panolu olarak bölünmüş olup kare bir şekil etrafında geometrik biçimli parçaların künde-kâri tekniği ile kayıtlar içerisine yerleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Minberin aynalık kısmı ise yine künde-kâri tekniği kullanılarak kare formlu tablarukalar ve hemen alt kısımda ise kare formlu parçanın etrafında yerleştirilmiş geometrik parçalar ile bezenmiştir. Aynalık bölümündeki kayıtlar ile korkuluk alt küpeştesinin birleştiği bölge Şekil 3c'de görüldüğü gibi L biçimindeki dekoratif metal parça ile desteklenmiştir. Korkuluk kısmı ise ajur (Kafes oyma) tekniği kullanılarak farklı geometrik şekillerde oyulmuştur. Minber sövesi kare kesitli olup; söve ve minber gövde birleşiminin olduğu yerde üst tarafı şekillendirilmiş (Şekil 3a) destekleyici masif dikme ile desteklenmiştir.

Caferiye Camii ahşap minberi genel itibari ile sade bir görüntüye sahip olup; on basamaklıdır. Minberin dış yüzeyleri bütünüyle örtücü ve beyaz renkli bir boya ile boyanmıştır. Caferiye camisindeki bu minber; günümüzde de etkin bir biçimde yapılış amacına hizmet etmektedir. Minber üzerinde var olan bezemeler Şekil 4a, 4b, 4c ve 4d'de verilmektedir.

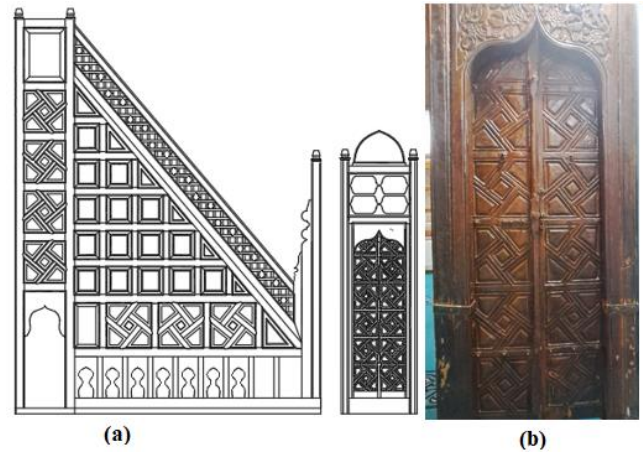
Şekil 4. Minberde kullanılan geometrik ve bitkisel temalı bezemeler; (a) korkuluk bezemesi, (b) ve (c) panolarda kullanılan künde-kâri bezemeleri, (d) giriş kapısı kemerinde kullanılan bitkisel motif (sümbül ya da ters lale)

Anadolu Selçuklu ahşap işçiliğinden özellikle kapı ve pencere kanatları ile minber aynalık ve köşk altı bölümlerinin panolara ayrılması yaygın bir şekilde uygulanmış olup bu gelenek Osmanlı dönemi ahşap işçiliğinde de devam ettirilmiştir. Bununla beraber yine Anadolu Selçuklu döneminde kullanılan beşgen, sekizgen ve ongen kollu yıldızlar ile bitkisel motifli bezemeler Osmanlı ahşap işçiliğinde de uygulanmıştır (Bozer,2006; Bulu, 2020). Dolayısıyla Caferiye Camii ahşap

minberinde uygulanan bezemelerin Selçuklu ahşap işçiliğinde kullanılan geometrik ve bitkisel bezemelerle tezyin edildiği söylenebilir.

3.2 Yeğenağa Camii minberi

Erzurum merkez Yeğenağa Mahallesi'nde bulunan tarihi Osmanlı Camii, 1661 yılında inşa edilmiştir. Ahşap destekli ve düz tavanlı bir camidir (Konyalı, 1960; Berkli ve Özsağlıcak, 2019). Caminin kuzey cephesinde bulunan son cemaat yeri beş gözden meydana gelmektedir. Yapının beden duvarları; aralarında ahşap hatıllar olmak üzere moloz taşlardan yapılmıştır. Yapının ahşap tavan ve direkleri ile kapı ve minberi örtücü yağlı boyalar ile boyanmıştır. Ancak daha sonra yapılan restorasyonlar sonucunda var olan yağlı boyalar kazınarak söz konusu bu taşıyıcı ve donatı elemanları asıl görüntülerine kavuşturulmuştur (Okuyucu ve Arslan, 2009). Yeğenağa Camisine ait giriş kapısı ile minberi orijinal olup günümüzde de yapılış amacına hizmet etmektedir.

Şekil 5. Yeğenağa Camii minberi; (a) ön görünüş çizimi, (b) minber giriş kapısı

Yeğenağa Camii minberinin gövde kısmı künde-kâri tekniği ile oluşturulmuştur. Bununla birlikte minber giriş kapısı yekpare ahşap malzemeden olup derin bir oyma yapılarak Şekil 5a ve 5b'de görüldüğü gibi taklidi bir künde-kâri görüntüsü oluşturulmuştur. Yeğenağa Camii minber taç kısmında bulunan oymalar Şekil 6a'da görüldüğü gibi dört odacıklı ve derin bir satır ile yapılmıştır. Taç kısmında bulunan bitkisel motif ise Şekil 6b'de olduğu gibi o de derin bir oyma şeklinde yapılmıştır.

Şekil 6. (a) Minber taç kısmında bulunan kitabe, (b) giriş kapısı kemerinde kullanılan bitkisel motif (Sümbül ya da ters lale)

Yeğenağa Camii minber korkuluğu farklı geometrik formlarda ajur tekniği ile biçimlendirilmiştir. Minber aynalık kısmının tezyininde ise dikdörtgen formlu tablarukalar ve künde-kâri tekniğindeki süslemelerde yoğun bir biçimde kullanılan baklava dilimlerine benzer geometrik formlu parçalar kullanılmıştır. Yeğenağa Camii minberi on adet basamağa sahip olup; çeşitli restorasyonlara tabi tutulduktan sonra türü tespit edilemeyen ahşap koruyucu gereçler ile korunmuştur. Minber aynalık kayıtları ile korkuluk kayıtlarının bağlantıları ise dekoratif görünüme sahip Şekil 7a'da da görülen metal parçalar ile sabitlenmiştir.

Şekil 7. Minberde kullanılan geometrik ve bitkisel temalı bezemeler; (a) korkuluk bezemesi, (b) panolarda kullanılan künde-kâri tekniğine sahip panolar

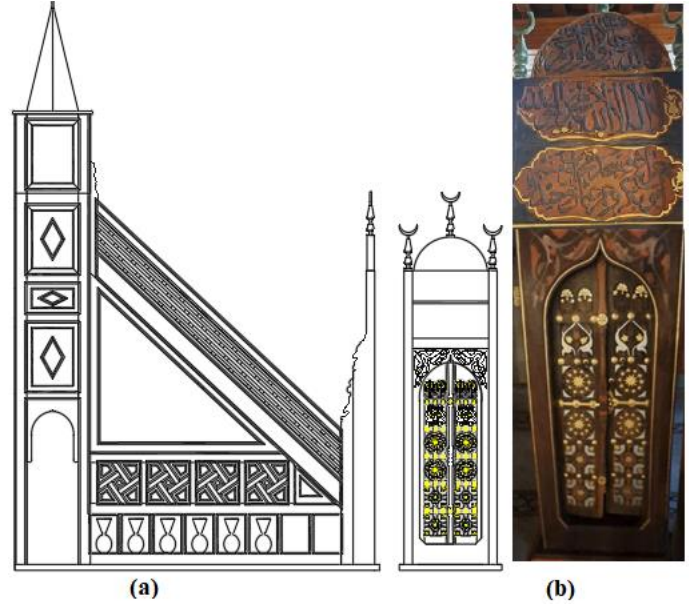
Anadolu Selçuklularında kapı kanatları ve bazı yapıların taş duvar süslemelerinde kullanılan beşgen ve ongen kompozisyonlar Beylikler döneminde de yaygınlaşmıştır. Osmanlı döneminde ise ahşap süsleme sanatında kullanılan ahşap şekillerin artmasına bağlı olarak bir standartlaşma oluşmuştur (Bulut, 2020). Bundan dolayı Erzurum'daki tarihi Osmanlı camilerinde bulunan minberlerin karakteristik olarak birbirlerine benzer oldukları söylenebilir.

3.3 Gürcü Mehmet Paşa Camisi minberi

Gürcü Mehmet Paşa tarafından 1648 yılında yapılmış olan camii; düz tavanlı küçük boyutlu, sade ve basit bir mimari ile ahşap destekli bir Camii olarak inşa edilmiştir. Camii duvarlarının yapımında malzeme olarak kesme ve moloz taşlar kullanılmıştır (Sağsöz ve Özgen, 2005; Yurttaş, 2010). Gürcü Mehmet Paşa Camisi farklı dönemlerde restorasyonlara tabi tutulmuş olup; günümüzde ibadete açık halde bulunmaktadır.

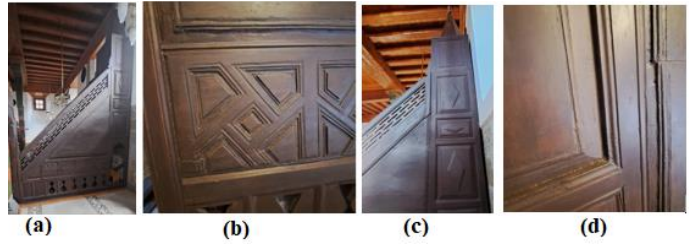
Gürcü Mehmet Paşa Camii'ne ait minber; yapım tekniği olarak çatma (Taşıyıcı ahşap elemanlarının birbirlerine zıvana benzeri birleştirme türleri ile bir araya getirilmesi) tekniğinde olup ceviz ağacından üretilmiştir. Minberde sekiz adet basamak mevcuttur. Minber kapısı iki adet kanata sahip olup Şekil 8a ve 8b'de olduğu gibi birleşim yerlerine bini çitası konulmuştur.

Minber köşk altı panolar ve yan aynalık kısmı tablarukalar halinde üretilmiş olup; köşk altı panolar, yüzeyleri eşkenar dörtgen şeklinde kabartmalı (aplike) olarak oyulmuş motifler ile bezenmiştir. Aynalık altı bölümde ise geometrik şekilli ve derin bir oyma uygulaması ile künde-kâri yapım tekniği görüntüsü verilmiştir.

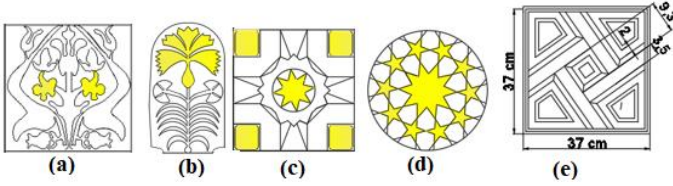
Şekil 8. Gürcü Mehmet Paşa Camisi, (a) minber ön yan görünüş çizimi, (b) minber giriş kapısı ve taç kısmı

Yan aynalık kısmı ise yatay biçimde konumlandırılmış altı adet ahşap parçadan meydana gelmiş olup; tablaruka haricinde herhangi bir bezemeye sahip değildir. Minber korkuluğu orijinal olmayıp sonradan çam ağacından üretilmiştir. Gerek küpeşterler gerekse aynalık, köşk altı panolar ile diğer kayıtların kenarları dairesel oluklu kordonlar ile bezenmiştir (Şekil 9a, 9b, 9c, 9d).

Şekil 9. Gürcü Mehmet Paşa Camisine ait görüntüler; (a) minber, (b) kare künde-kâri formlu süpürgelik üstü panel, (c) köşk altı tablarukalar, (d) kenarları dairesel formlu oyuklu kordon

Çatma yapım tekniği ile üretilen Gürcü Mehmet Paşa Camisinin süslemelerinde bitkisel ve geometrik formlu motifler kullanılmıştır. Özellikle yekpare ve iki ayrı kanattan yapılan minber giriş kapısında söz konusu bu motif türlerinin kullanımının daha yoğun olduğu tespit edilmiştir. Giriş kemerinin üst kısmı özellikle XIV. Ve XV. Yüzyıl ahşap mescitlerde gelenek haline gelen (Öney, 1992) Edirnekâri (Ahşap yüzeylere boya ile yapılan bezeme sanatı) tekniği ile bitkisel temalı (ters lale) olarak kök boyalar ile süslenmiştir. Minber taç kısmında ise derin bir şekilde yapılan oyma ile Arapça harfleri işlenmiş olup; en alta caminin çırakları, ortada Kelime-i Tevhid ve en üste ise Yusuf Suresi 64. Ayeti yazılmıştır (Daş, 2018).

Şekil 10. Gürcü Mehmet Camisi minberinde kullanılan geometrik ve bitkisel temalı motifler; (a) sümbül motifi, (b) hayat ağacı, (c) sekiz kollu yıldız (d) on kollu yıldız (e) kare formlu parça etrafında konumlandırılan çita ve geometrik parçalardan oluşan pano

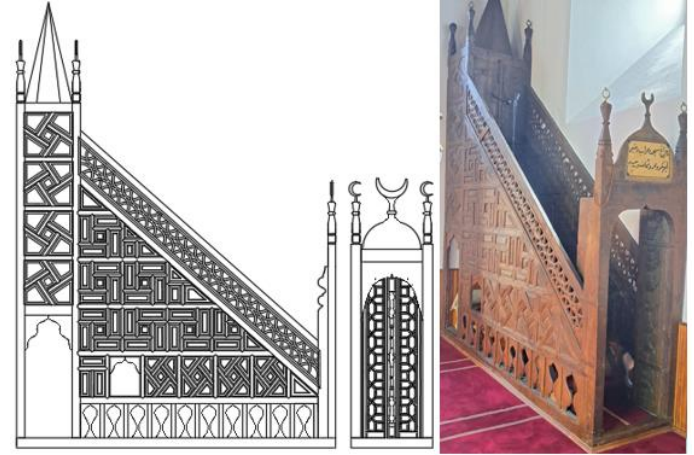
Gürcü Mehmet Paşa Camii'ne ait minberde genel olarak bitkisel ve geometrik motifler kullanılmıştır (Şekil 10). Geometrik motifler sekiz ve on kollu yıldız motifli iken bitkisel motiflerde ise hayat ağacı temsili ve sümbül motifi kullanılmıştır. Bununla birlikte özellikle künde-kâri tekniği uygulamalarında sıkça kullanılan kare formlu bezemelere de yer verilmiştir. Geometrik motifler Selçuklu Döneminde kullanıldıkları gibi Beylikler ve Osmanlı Döneminde de kullanılmışlardır. Geçmiş inanışlara bağlı olarak simgesel anlamlar taşıyan geometrik bezemeler Osmanlı Dönemi'nde geometrik bir kaideye bağlı olarak sonsuz biçimde genişletilebilen formlar haline gelmişlerdir. Söz konusu bu geometrik bezemeler içinde en çok kullanılan örnekler güneş, yıldız, hayat ağacı ve çarkifelek gibi motifler bulunmaktadır (Yılmaz, 2001). Bununla birlikte İslam dinindeki inanışlara göre insan ve hayvan figürlerinin kullanılması haram olduğu varsayımından dolayı; lale, sümbül, gülce gibi bitkisel motifler ile özellikle dini yapılarda Kur'an-ı Kerim ayetlerinden oluşan yazılar da kullanılmıştır. Bu bağlamda Gürcü Mehmet Paşa Camisi minberinde kullanılan bitkisel ve geometrik esaslı bezemelerin Osmanlı Ahşap Sanatı'na ait uygulamalardan olduğu söylenilebilir.

3.4 Kadana Camisi minberi

Erzurum ili Yakutiye ilçesi Mahallebaşı semtinin güney batısında yer alan Kadana Camii 1743 yılında Kadanazade İsmail Efendi tarafından inşa edilmiştir. Erzurum'da dört direkli ve ahşap tavanlı olarak inşa edilmiş camilerdendir. Mahfil kısmı ise cami girişinde yer alıp ahşap direklerle desteklenmektedir. Mihrap ise Mukarnas kavsaralı olup beş yüzeylidir. Kadana Camii duvarları kesme ve moloz taşlardan yapılmış olup; farklı dönemlerde restorasyon işlemlerine tabi tutulmuştur. Kadana Camii Gayrimenkul Eski Eserler ve Anıtlar Yüksek Kurulu'nun 13.11.1976 tarih ve A.188 sayılı tescil kararı ile koruma altına alınmıştır (Tunçay ve Yavuz, 2023). Kadana Camii tek kanatlı ve çakma yapım tekniğine sahip ahşap giriş kapısı, ahşap minberi ve ahşap tavan ve sütunları ile mahfil altında bulunan tonozlu yapısıyla oldukça yoğun bir bezemeye sahiptir. Özellikle giriş kısmında bulunan tonozlu bölüm kök boyalar kullanılarak Rumi tarzı bitkisel motiflerle bezenmiştir.

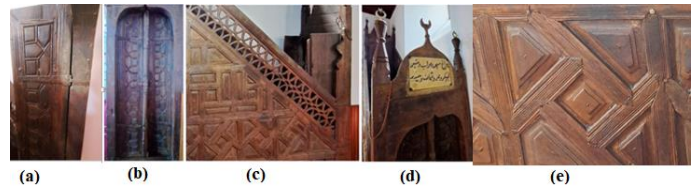
Kadana Camii Minberi ceviz ağacından üretilmiş olup; Şekil 11'de görüldüğü üzere günümüzde de aktif bir şekilde yapılış amacına hizmet etmektedir. Minber giriş bölümü iki kanatlı olup Şekil 12a'da olduğu gibi taklidi künde-kâri tekniği ile yapılmıştır. Yapılan künde-kâri uygulaması; kare formlu şekillerin etrafına geometrik parçaların konumlandırılması ile sağlanmıştır. Ayrıca konumlandırılan bu geometrik formlu

parçaların etrafları yarım dairesel biçimli çitalar ile çevrilmiştir. Bununla birlikte minber kapı kanatlarının yüzeylerine destekleme amaçlı Piştivan menteşeler çakılmıştır.

Şekil 11. Kadana Camii minber yan ve ön görünüş çizimi ile minber görseli

Kadana Camii minberinin kapı bölümünde kullanılan bini çitasının çoğunluk kısmı dairesel biçimli yontularak şekillendirilmiş olup simetrik bir forma sahiptir. Minber sövesi kare kesitli olup üst bitiş kısmı prizmatik koni şeklinde oyulmuştur. Minber giriş kısmı kemer şeklinde yapılarak üstüne taç konumlandırılmıştır. Taç kısmında ise Osmanlıca harfler ile oluşturulmuş bir kitabe yazılmıştır (Şekil 12d).

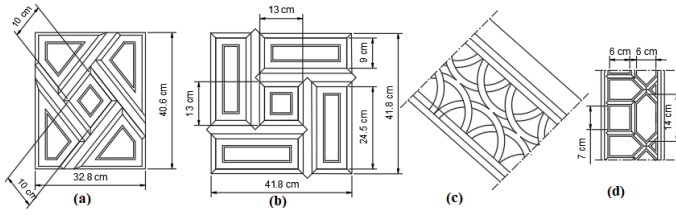

Şekil 12. Kadana Camii'ne ait görseller; (a) minber kapı kanadı (b) minber kapısı, (c) minber yan aynalığı ve korkuluk kısmı, (d) giriş bölümü taç kısmı, (e) künde-kâri formu

Kadana camii minberinin aynalıklı kısmı üç farklı geometrik formda tanzim edilmiştir. Birincisi; kare bir alan içerisine konumlandırılan geometrik biçimli parçaların künde-kâri tekniği ile bir araya getirilmesinden oluşur. İkincisi yine kare biçimli bir alan içerisine yerleştirilen dikdörtgen şekilli tablrukaların bir araya getirilmesi ve üçüncüsü ise özellikle pano ve korkulukların birleşim bölgelerindeki üçgen forma sahip tablrukaların birbirine kertme geçme ile bağlanmış kayıtların arasına yerleştirilmesi ile oluşmuştur (Şekil 12c, 12e). Camii minber korkuluklarında ajur tekniği ile oluşturulmuş zencirek şeklinde bezemeler yapılmıştır. Sekiz basamağa sahip Kadana Camii minberinde kullanılan ahşap esaslı geometrik formlu bezemeler ölçüleri ile birlikte Şekil 13'te verilmiştir.

Osmanlı bezeme sanatlarında XVI. Yüzyılın ortalarından itibaren meydana gelen değişim daha çok doğaya dönüş şeklinde meydana gelmiştir. Ancak bazı durumlarda özellikle teknik nedenlerden dolayı bazı sanat dallarında ana hatlara sadık kalınmıştır. Bu alanlardan birisi olan ağaç İşlerindeki bezemelerde; daha çok geometrik bezemeler, rûmî ve hatâyî süslemelerin uygulamalarına devam edilmiştir (Dağlı, 2015). Dolayısıyla XVIII. Yüzyıl eseri olan Kadana Camisini ahşap

donatılarında da geometrik ve rûmî tarzı bezemelerin yapıldığı tespit edilmiştir.

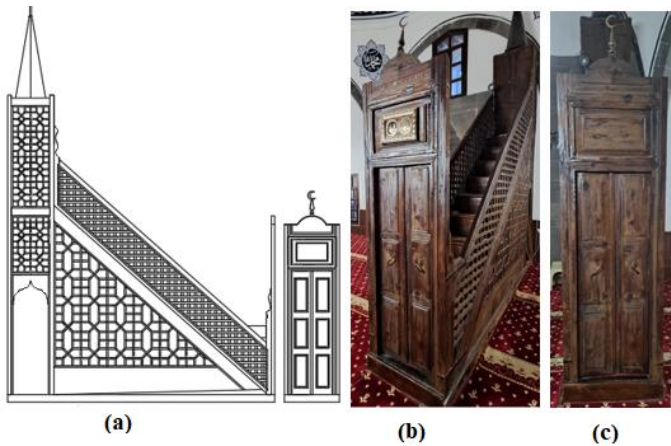

Şekil 13. Kadana Camii minberine ait bezeme örnekleri; (a) eşkenar dörtgen merkezli künde-kârî bezemesi, (b) kare merkezli tablarukalı künde-kârî bezemesi, (c) ajur tekniğine sahip korkuluk bezemesi, (d) farklı geometrik şekilli ahşap oyma bezemesi

3.5 Cennetzade Camii minberi

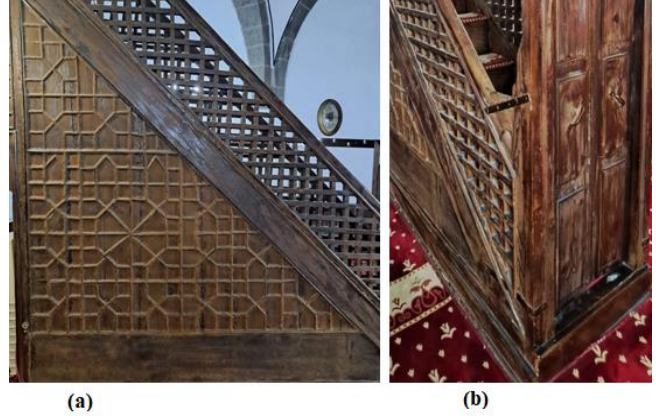
Tek kubbeli ve son cemaat yeri üç gözlü son cemaat yerine sahip Cennetzade Camii 1785-1786 yıllarında İsmail Efendi adında bir zat tarafından yapılmıştır. Camii'nin harim bölgesini örten tek kubbesi yarım köşe şeklinde olup; dıştan sekizgen bir çatı ile örtülmüştür. Camii mihrabı kesme taşlardan olup; sade bir mukarnas bezeme ile tezyin edilmiştir. Cennetzade Camii'nin gövde duvarları kesme ve moloz taşlardan yapılmıştır (Ünal, 1973; Karpuz, 1976).

Cennetzade Camii'nin ahşap minberi sade bir görüntüye sahip olup; çakma (Geniş yüzeyli ahşap elemanlarının taşıyıcı katıtlara çivi ve benzeri gereçler ile sabitlenmesi) ve çatma teknikleri ile imal edilmiştir. Çam ağacından üretilen minberin bezemesi Şekil 14a ve şekil 14b'de görüldüğü gibi çıtakari tekniği ile gerçekleştirilmiştir. Yapılan bezeme kare merkezli bir şekil etrafında yarım dairesel kesitli çıtaların özellikle sekizgen formda olacak şekilde alt zemine çakılması ile meydana gelmektedir. Minber giriş kapısında ise Şekil 14c'de görüldüğü gibi tablarukalı bir bezeme yapılmıştır.

Şekil 14. Cennetzade Camisi minberi; (a) ön görünüş çizimi, (b) minber görüntüsü, (c) minber giriş kapısı

Cennetzade Camii minberinin Erzurum'daki tarihi Osmanlı Camilere ait ahşap minberlerden ayıran özelliği; Şekil 15a ve Şekil 15b'de görüldüğü gibi yapım tekniği, bezeme şekli, korkuluk ızgaralarının genişliği ve korkuluk küpeştesinin yere olan yakın mesafesidir. Ayrıca bu minberdeki süpürgelik kısmı sonradan düz bir duralit parça ile kapatılmıştır.

Şekil 15. Cennetzade Camisi minberi; (a) aynalık kısmının bezemesi, (b) minber korkuluğu

Cennetzade Camii minber gövde kısmı uzun ve geniş çam tahtaların yan yana ahşap bir kuşak üzerine yapıştırılması (Çakma tekniği) ile oluşturulmuştur. Korkuluk kısmı ise kare ızgara olacak şekilde parçaların kertme geçme ile birleştirilmesi ile imal edilmiştir. Çıtakari tekniği özellikle Osmanlı ahşap sanatında tavanlarda yaygın olarak kullanılan bir bezeme tekniğidir. Belirlenen geometrik formlar üzerinde çakılan çıtaların teşekkülü ile meydana gelmektedir. Çıtakari tekniğinin diğer bir uygulama amacı ise tavanlarda var olan ek yerlerinin kapatılmasıdır. XVII. ve XIX yüzyıl Osmanlı ahşap süsleme sanatında daha çok kullanılmıştır (Özkeçeci ve ark. 2018).

3.6 Minberlere ait genel ölçüler

Erzurum'da bulunan Tarihi Osmanlı Camilerdeki minber bölümlerinin ölçülerinin birbirlerinden farklı oldukları tespit edilmiştir. Bu farklılık özellikle minberin aynalık kısmında daha fazla olduğu (Ort.:205,4; Std. Sp.: 40,8) görülmektedir. Meydana gelen bu farklılığın yapıya bağlı ve farklı tasarımcı ya da imalatçıların farklı zaman dilimlerinde minberleri üretmesine bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir. Yapılan ölçü taramasında Minber giriş kapı (H) yüksekliğinin incelenen tüm minberlerde birbirlerine yakın değerlerde olduğu görülmüştür. Bunun nedeninin ise ergonomik kriterlere bağlı olarak gerçekleştiği söylenebilir.

Çizelge 1. Erzurum Osmanlı dönemi Camii minberlerine ait genel ölçüler

Camii İsimleri	Ölçüler (cm)														
	A	B	C	D	E	F	G	H	I	İ	J	K	L	M	N
Caferiye Camii	425	323	209	188	27	16,5	280	162	54	9	11,5	77	89	42,5	30,5
Yeğenağa Camii	390	303	263	220	16,5	27	250,5	160	60	8	7,5	75	101	40,5	50
Gürcü Mehmet Paşa Camii	375	300	149	158	20	28	245	156	51,5	10	7	77,5	126	43	42,5
Kadana Camii	343	317	211	237	20	17,5	193	160	61	7,5	10	81	122	47	34
Cennetzade Camii	412	360	195	220	37	11,5	228,5	166	66	11	4	74	153	48	37
Ortalama	389	320,6	205,4	204,6	24,1	21	239,4	160,8	58,5	9,1	8	76,9	118,2	44,2	38,8
Standart Sapma	32,2	24,	40,8	31,5	8,2	11,6	31,9	3,6	5,8	1,4	2,9	2,7	24,7	3,2	7,7

A: Minber yüksekliği, B: Minber genişliği, C: Aynalık yüksekliği, D: Aynalık genişliği, E: Korkuluk genişliği, F: Söve genişliği, G: Söve yüksekliği, H: Kapı kemer yüksekliği, I: Kapı giriş genişliği, İ: Aynalık kayıt genişliği, J: Söve kalınlığı, K: Giriş bölümü kalınlığı, L: Geçiş yüksekliği, M: Geçit genişliği, N: Süpürgelik yüksekliği

3.7 Minberlere ait bazı özellikler

Erzurum'daki Osmanlı dönemine ait tarihi camilerde bulunan ahşap minberlere ait olan bazı özellikler incelendiğinde minberlerin yapım teknikleri ve süsleme özelliklerinin birbirlerine benzer oldukları tespit edilmiştir (Çizelge 2).

4. Sonuç ve Öneriler

Bu çalışma kapsamında incelenen camilere ait minberlerin giriş kapıları iki kanatlı olup; kanatların birleşim yerlerinde farklı geometrik şekillerde oyulan bini çitasının Caferiye ve Cennetzade camilerinde olmadığı tespit edilmiştir. Caferiye Camii, Yeğenağa Camii, Gürcü Mehmet Paşa Camii ve Kadana Camii minberlerinde uygulanan bezemeler geometrik formlardan oluşturulmuş ahşap parçalardan oluşurken, Cennetzade Camii minberine ait bezeme ise geometrik şekillere bağlı çıtalarla yapılmıştır. Caferiye Camii minberi ile Yeğenağa Camii minberlerindeki taşıyıcı kayıtların bağlantı yerlerine dekoratif metal parçalar kabara başlı çiviler ile eklenirken; diğer camilerde böyle bir uygulamaya gidilmemiştir. Erzurum Yakutiye ilçesindeki tarihi Osmanlı Dönemi camilerinde bulunan minberler; farklı dönemlerde yapılan restorasyonlarla birlikte günümüzde, buldukları camilerde yapılaş amaçları doğrultusunda kullanılmaktadırlar. Bu çalışmada incelenen

minberlerin gövdesini meydana getiren ana taşıyıcılar, çatma yapım tekniği ile bir araya getirilerek imal edilmişlerdir. Erzurum'da bulunan Osmanlı Dönemine ait tarihi camilerin minberlerindeki bezemeler çoğunlukla geometrik şekilli biçimde olup; hakiki künde-kâri, taklidi künde-kâri ya da aynı minber üzerinde her iki teknik de icra edilmiştir. İncelenen minberlerde; Selçuklu ahşap sanatından Osmanlı ahşap sanatına geçiş yapan ahşap süsleme sanatlarından; edirmekâri, künde-kâri, oymacılık, çitakâri ve ajur tekniklerinin yaygın bir şekilde kullanıldığı görülmüştür.

Farklı dönemlerde yapılan restorasyonlar neticesinde bazı bölümleri değiştirilen ahşap minberler, türü tam olarak tespit edilemeyen ahşap koruyucu üst yüzey gereçleri ile korunduğu tespit edilmiştir. Böylece çeşitli mantar ve haşerelere karşı daha dayanıklı hale gelen minberler Osmanlı ahşap sanatının birer göstergesi olarak gelecek kuşaklara aktarımı sağlanmaktadır. Ancak Caferiye Camisi minberi tamamen örtücü bir boya ile kaplanması; künde-kâri tekniği ile yapılmış olan bu tarihi eserin bulunduğu mekânda dikkat çekmediği; bu yüzden uzman kişilerce boyaları tekniğine uygun olarak sökülmesi ve ahşap malzemenin dokusuna zarar verilmeden restore edilerek ahşap koruyucu gereçlerle korunması önerilir. Selçuklu ve Osmanlı Ahşap sanatının temsiliyeti niteliğindeki bu tür eserlerin yeniden restore edilerek kültürel miras varlıkları olarak turizm açısından değerlendirilmesi önerilmektedir.

Çizelge 2. Erzurum Osmanlı dönemi Camii minberlerine ait bazı özellikler

Camii adı	Yapım tekniği		Minber kapısı	Malzeme	Üst yüzey malzemesi
	Gövde	Aynalık			
Caferiye	Çatma	Künde-kâri	İki kanatlı, bini çitasız ve derin oymalı	Ceviz ağacı	Örtücü boya
Yeğenağa	Çatma	Künde-kâri	İki kanatlı ve derin oymalı	Belirsiz	Ahşap koruyucu
Gürcü Mehmet Paşa	Çatma	Taklidi künde-kâri	İki kanatlı ve derin oymalı	Belirsiz	Örtücü boya
Kadana	Çatma	Künde-kâri	İki kanatlı ve taklidi künde-kâri	Çam ağacı	Ahşap koruyucu
Cennetzade	Çakma	Çitakâri	İki kanatlı ve derin oymalı	Çam ağacı	Belirsiz

Kaynaklar

- Aras, R., 2003. Mobilya Stilleri. Bizim Büro Basımevi Yayın Dağıtım San. Tic. Ltd. Şti., 1-11, Ankara.
- Aslanapa, O., 1984. Türk Sanatı. İstanbul, Remzi Kitabevi.
- Arseven, C. E., 1966. "Minber", Sanat Ansiklopedisi, Cilt: III, İstanbul, s.1412.
- Apa, G., 2007. *Selatin Camii Minberleri*, Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi. Konya.

- Apa, G., 2008. "Erken Dönem Osmanlı Selâtin Camii Minberleri". İstem, 11, 249-277.
- Apa G., 2014. "Anadolu Selçuklu Döneminin iki minberi: Amasya Burmalı minare camii minberinin Divriği ulu camii Minberiyle ilişkisi üzerine". Tarihın Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi 11, 93-126.
- Apa Kurtişoğlu, G., 2015. *Anadolu Selçuklu Dönemi Ahşap Minberleri*, (1. Baskı). Konya: Selçuklu Belediyesi.

- Ayverdi, İ., 2006. Minber. *Misalli büyük türkçe sözlük* (4. Baskı). İstanbul: Kubbealtı Yayınları, (2), 2077.
- Berkli, Y., Özsağlıcak, Ş., 2019. Erzurum'da Bir Kısım Ahşap Direkli Caminin Restorasyon Öncesi ve Sonrası Durumunun Karşılaştırılması. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi* 23(4), 1941-1962.
- Bozer, R., 2006. "Ahşap Sanatı", *Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı* 2, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, s. 533.
- Bozkurt, N., 2005. "Min-ber", *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, C. 30, s.101.
- Bulut, M., 2020. Osmanlı Ahşap Kapı ve Pencere Kanatlarındaki Kompozisyonlar ve Altın Üçgenler. *Sanat Tarihi Yıllığı* 29, 45-62.
- Can, Y., 2008. Minberin cami mimarisine katılımı. *Din bilimleri Akademik Araştırma Dergisi* 8(2), 9-30.
- Dağlı, H., 2015. Mimar Sinan'ın İstanbul'daki camiilerinin minber bezemeleri, *Yüksek Lisans Tezi*, Marmara Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü, İstanbul.
- Daş, E., 2018. Yeni Veriler Işığında Akhisar Gülruh Sultan Camii ve Restorasyon Önerileri. *Sanat Tarihi Dergisi* 27(2), 349-373.
- Hakyemez, H. N., 2019. Çorum camilerinde Selçuklu, Beylikler ve Osmanlı Dönemine ait ahşap minberler, vaaz kürsüleri ve kapılar, *Yüksek Lisans Tezi*, Hitit Üniversitesi, Çorum.
- Kurtişoğlu, A. G., 2013. Dini Mekanlarda Fonksiyonel Estetik Öğeler, VI. Dini Yayınlar Kongresi, 398.
- Karaman, Ş., Çakmaktepe, M. F. ve Tatar, Ö., 2022. Sivas İli Altınyayla İlçesi Merkez (Ahmed Ağa) Camii ve Deliilyas Camii Minber Süslemeleri. *Akademik Sanat* (15), 30-41.
- Karamağaralı, H., 1955. Anadolu Beylikleri Devri Minberleri, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.
- Karpuz, H., 1976. Erzurum'da Türk-İslam Yapılan, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- Küçük C., 2011. Erzurum Tarihi. Bir Şehir Var Yaylada Erzurum. İstanbul: Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları: 2, Tanıtım Kitapları: 1, Seçil Ofset.
- Meydan Larousse, 1960. "Mimber veya Minber" maddesi, Cilt:8, Meydan Yayınevi.
- Okuyucu, D.; Arslan, M., 2009. Restorasyon Çalışmalarına Bir Örnek; Erzurum Yeğenağa Camii. *Uluslararası Katılımlı Tarihi Eserlerin Güçlendirilmesi ve Geleceğe Güvenle Devredilmesi Sempozyumu-2*. 731-740.
- Oral, Z., 1962. Anadolu'da sanat değeri olan ahşap minberler, kitabeler ve tarihçeleri. *Vakıflar dergisi* 5, 29.
- Öney, G., 1969-1970. Anadolu'da Selçuklu ve Beylikler Devri ahşap teknikleri. *Sanat Tarihi Yıllığı* III 135-150.
- Öney, G., 1992. Anadolu Selçuklu mimari süslemesi ve el sanatları (3. Baskı). Ankara: Türkiye İş Bankası Yayınları, sayfa 52-59.
- Özkan, H., 2015. Erzurum Caferiye Külliyesi ve Restorasyonları. *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi* 34, 46-81.
- Özkeçeci, İ., Gül Durukan, S. N., Alacalı, H., 2018. XVII-XIX. Yüzyıllarda Osmanlı Dönemi Konut Mimarisinde İç Mekân Tavan Süslemelerine Genel Bir Bakış. *İnsan Ve İnsan* 5(17), 214-232.
- Sağsöz, A., Özgen, S., 2005. Tarihi Erzurum Kenti Üç Kümbetler ve Çevresinde Bir Analiz Çalışması. *Bellekten*, 69(256), 841-858.
- Taşdemir, T., Çakıroğlu, E. O., ve Çakıroğlu, B., 2024. Tarihi Camilerin kapı, mihrap ve minberlerinin ergonomik açıdan incelenmesi. *Anadolu Orman Araştırmaları Dergisi* 10(1), 91-102.
- Tunçay, H., Yavuz, E., 2023. Gelenekten Geleceğe Ahşap Camiler. *Tunçay Yayıncılık* 1. Baskı. Ankara. ISBN 978-605.
- Ünal, R. H., 1973. Erzurum İli Dahilindeki İslami Devir Anıtları Üzerine Bir İnceleme. *Edebiyat ve Beşeri Bilimler Dergisi* 6, 48-148.
- Yılmaz, D., 2001. Türkiye'de geleneksel ahşap işçiliği ve çağdaş ahşap yontu sanatı *Yüksek Lisans Tezi*, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Mimar Sinan Üniversitesi, İstanbul.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Tali, Ş., Okuyucu, D., Geyik, G., Kındıgılı, M., 2008. Yolların Suların ve Sanatın Buluştuğu Şehir Erzurum. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, ISBN: 9789754421422
- Yurttaş, H., 2010. Erzurum-Ilıca/Alaca Köyü Camii. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* 8(18), 215-227.
- Yurttaş, H., Özkan, H., Köşklü, Z., Kındıgılı, M. L., 2011. Erzurum'un Tarihi Eserleri. Bir Şehir Var Yaylada Erzurum. İstanbul: Erzurum İl Özel İdaresi Yayınları: 2, Tanıtım Kitapları: 1, Seçil Ofset.